

УДК 340.12

Г. П. Клімова, доктор філософських наук, професор

ПРО ТИПОЛОГІЮ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Розглянуто різні підходи до типології правової культури. Особливу увагу приділено аналізу таких типів правової культури, як цивільна, підданська та перехідна. Розкрито характерні риси правової культури суспільства і правової культури особистості. Досліджено взаємодію таких видів правової культури як буденна, професійна і теоретична.

Ключові слова: *правова культура, типологія правової культури, правова культура суспільства, правова культура особистості, професійна правова культура, теоретична правова культура.*

Актуальність проблеми. Розбудова демократичної, правової держави безпосередньо пов'язана із розвитком правової культури громадян. Саме правова культура населення є гарантією дії верховенства правового закону в суспільстві.

Нині теоретичне осмислення правової культури перебуває в центрі уваги українських учених і є предметом чисельних дискусій та наукових досліджень (О. Аграновська, О. Бандура, В. Бачинін, Н. Бура, В. Головченко, Г. Гребеньков, О. Грищук, Д. Керімов, М. Костецький, М. Козюбра, А. Колодій, О. Нерсесянц, А. Окара, М. Орзіх, М. Панов, А. Семітко, В. Тацій, Ю. Тодика, М. Цвік, Б. Чміль, Ю. Шемшученко, Л. Явич та ін.).

Аналіз правової культури пов'язаний з дослідженням її концептуальних основ, розкриттям питання про те, що вона відображає в соціальній реальності. Це вимагає розглядати правову культуру з точки зору її типології, що має важливе значення для адекватного оцінювання стану правового життя та правового порядку українського суспільства. У цьому зв'язку аналіз типології правової культури є *метою* цієї статті. Різноманіття підходів до поняття і змісту правової культури породжує її різні типології.

Виклад основного матеріалу. В основі культурно-історичного підходу до типології правової культури знаходиться ідея культурно-історичних типів (Н. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі, С. Хантінгтон), що дозволяє виділити стільки типів правових культур, скільки існувало в минулому й існує зараз, які відповідають культурно-історичним типам цивілізацій. Причому якісно новим, перспективним з точки зору історії типом Н. Данилевський вважає слов'янський культурно-історичний тип, в якому втілена месіанська ідея відродження культури.

У межах цього підходу треба відмітити дослідження взаємодії правових культур, головним чином західної і російської, що було проведене А. Величком [1, с. 25–36]. У даному разі зміст того чи іншого типу зумовлюється харак-

тером релігійних тенденцій, що коріняться у витоках народної свідомості. У свою чергу, А. Поляков вважає доцільним виокремити західну і східну правові культури, в межах яких виділяються англосаксонська, романо-німецька, ісламська правові культури тощо [2, с. 452]. Ю. Калиновський відмічає, що правова культура може бути класифікована на демократичну, авторитарну та тоталітарну в залежності від політико-правового режиму тієї або іншої держави [3, с. 40].

А. Семітко виділяє два історичні типи правової культури: соціоцентристський і персоноцентристський [4, с. 20–25]. Умовою такого виділення є правове становище особистості, рівень, яким забезпечується право свободи людини. Він підкреслює, що правовий розвиток у цілому рухається від соціоцентристського до персоноцентристського типу правової культури, в центрі якого знаходиться особистість, її права, свободи і законні інтереси, і всі правові засоби, механізми і інститути спрямовані на підтримання центрального, провідного стану особистості як вищої цінності в культурі.

І. Невважай спирається на розуміння правової культури як семіотичної структури, котра була запропонована представниками тартуської школи семіотики Ю. Лотманом і Б. Успенським. Розглядаючи правову культуру як знакову систему, він виділяє залежно від ставлення до знаку два типи культур: культуру вираження і культуру правил.

У першому типі культури свідомість спрямована на пошук вираження вже даного змісту, а завдання полягає в тому, щоб знайти «правильне» вираження або репрезентативну форму, яка відповідає даному змісту. Культура правил визначається ставленням до знаку як до чогось умовному і вільному у відношенні до референта, який існує в дійсності. Вона спрямована на визначення ще не наданого змісту [5, с. 23–31].

Як уявляється, найбільш універсальним є типологія правової культури, запропонована Н. Лебедевою. Авторка виділяє такі типи правової культури, як громадянський, підданський та перехідний [6, с. 20]. Дана типологія заснована на уявленні про правову культуру як сукупність взаємопов'язаних елементів: інформаційного, який відображає ступінь вираження знання громадян про свої права і свободи; діяльнісного, що виражається в ступені соціально-правової активності особистості; оцінного, що відображає стан практичної роботи правоохоронних органів і суду, їх реальну роль у правовій системі.

Громадянський тип характеризується високим ступенем правового просвітництва громадян, використанням ними спеціальних джерел інформації про свої права і свободи, значну активність і реактивність у правовій поведінці. Під реактивністю розуміються відповідні реакції на порушення прав і свобод людини і громадянина. В оцінному аспекті громадянському типу притаманне ставлення громадян до правозахисних і судових систем як визначним інституціям, незважаючи на недоліки, що мають місце в їх діяльності.

Підданський тип є протилежністю громадянському. Він характеризується низькою правовою освіченістю громадян, їх небажанням отримувати знання про права і свободи. Представники даного типу правової культури схильні вважати, що захист прав і свобод громадян – це справа державних органів. Разом з тим для даного типу характерне принципове негативне ставлення до правоохоронних і судових органів. У разі порушення прав і свобод суб'єкти даної правової орієнтації звертаються до найпримітивніших, здебільшого афективних або силових засобів. У питаннях реформування правозахисної галузі робляться акценти на адміністративних, карних засобах.

Для перехідного типу правової культури характерне поєднання рис, що притаманні як громадянському, так і підданському типам. Домінування тих чи інших рис свідчить про існування тенденцій розвитку правової культури [6, с. 21].

Правову культуру можна підрозділити на правову культуру суспільства і правову культуру особистості. Суспільна правова культура охоплює всю галузь матеріального і духовного виробництва права: цінності, накопичені правовою історією народу.

Правову культуру суспільства характеризують такі риси:

– стан і специфіка суспільної правосвідомості визначається низькою показників, кожний з яких у свою чергу може репрезентувати самостійний вимір правового життя. До числа цих чинників належать:

– конкретні характеристики відображення в суспільній свідомості правових цінностей. Як відомо, суспільна правосвідомість є соціальним явищем досить гнучким, мінливим. Динаміка правового відображення передбачає як еволюційний розвиток юридичних поглядів, так і різкі перепади у поглядах на ті чи інші, навіть традиційні правові цінності. Амплітуда суспільної правосвідомості – поняття історичне, чітко зумовлене ментальністю суспільства, даною культурою і цивілізацією.

У нашій державі характер суспільної правосвідомості дуже складний, що пов'язане з труднощами утвердження в суспільстві «відчуття права», з пошуком найбільш адекватної вітчизняному духовному світові концепції державності, правопорядку, правового регулювання. Це свідчить про глибоку правову природу суспільної свідомості в Україні, про устремління людей жити в демократичній, вільній державі, де забезпечуються основні права людини і де право виступає закономірним елементом способу життя;

– розвиток суспільства, відображення в законах досягнень правової науки, передової – ефективність системи юридичної освіти. Цей показник рівня правової культури суспільства передбачає, передусім, наявність великих освітніх центрів юридичного профілю. Такі центри необхідні для виробництва, зберігання і пошуку шляхів розвитку правової думки, прогрес якої є одним з важливих умов формування правової культури суспільства.

Освітня інфраструктура України за підготовкою юридичних кадрів відрізняється розвиненістю, диференційованістю і високопрофесійним кадровим і матеріально-технічним забезпеченням. Більш половини від усього числа вчених-юристів, котрі мають учені ступені кандидатів і докторів наук, працюють саме в системі юридичної освіти при ВНЗ. Зберігання, розвиток і підтримка її в нових економічних умовах, передусім, на загальнодержавному рівні – залог прогресу української правової культури;

– ступінь розвитку в державі юридичної науки, політико-правової думки.

Правова культура спирається на інтелектуальні джерела в галузі наукової, філософської, релігійної творчості, яка звернена на осмислення держави, права, прав, свобод, обов'язків людини, конкретних способів регулювання взаємовідносин людей. Для прогресу правової культури суспільства першочергове значення має розвиток фундаментальних юридичних досліджень, передусім, в галузі філософії права, загальної теорії права, які створюють теоретико-методологічну основу для розробки в галузі спеціальних, галузевих юридичних наук. Без нових базисних досліджень у теорії держави і права правова культура починає «зникати» інтелектуально, втрачати перспективу, розуміння сутності того, що відбувається в соціально-політичній і безпосередньо юридичній галузях суспільства, що швидко змінюється.

Успішний розвиток юридичної науки вельми благотворно впливає на законодавчий процес в Україні, створює необхідні інтелектуальні передумови для проведення соціально-економічних, політичних і конституційно-правових реформ.

Правову культуру суспільства характеризує також й існуюча система правової інформації і масових комунікацій у галузі юридичної діяльності. Ця система складається з засобів масової інформації, через канали яких до суспільства доводяться юридичні відомості. Дану систему створюють офіційні друковані видання державних нормотворчих органів, загальна видавнича, в тому числі газетно-журнальна, періодика, теле- радіоджерела отримання юридичної інформації, Інтернет, спеціальні комп'ютерні банки даних, що містять відомості про законодавство, практику його використання і застосування тощо.

Наявність розгалуженої і доступної населенню системи трансляції правової інформації, особливо тієї, що виходить з офіційних державних інстанцій, вдалість і оперативність у використанні такою системою, відсутність «закритих зон» для громадян у цій галузі – це ознаки високої правової культури суспільства.

Крім цього, важливі ще два показники правової культури суспільства: стан законодавства і ступінь забезпечення законності в державі. Ці показники характеризують, умовно кажучи, два виміри правової культури: нормативно належний і практичносуший, від відповідності і взаємної впорядкованості яких досить залежить рівень і якість правового життя.

До ознак високої законодавчої культури суспільства треба віднести:

– соціальну обґрунтованість законодавства, що означає відповідний стан нормативних актів потребам юридичної практики, традицій національного духовного менталітету;

– техніко-юридична досконалість законодавства, що передбачає завершену доробку юридичних механізмів реалізації законів: точність і ясність юридичної мови, однозначність термінів, визначень, що використовуються в нормативно-правових актах, судових і адміністративних рішеннях; збіг сенсу і букви закону, неможливість їх вільного тлумачення, відсутність у законодавстві значних пробілів, колізій, дублювання з актами інших рівнів;

– ефективність законодавства – відповідність його призначення соціальним результатам, що досягаються. Правокультурний статус законодавства здебільшого визначається його дієвістю. Закони, що не знаходять застосування і підтримки в свідомості людей, в їх поведінці, якими б вони не були «добрими», не можуть розглядатися як соціальна цінність. Правова культура неможлива в суспільстві, де порушуються закони, не дотримуються елементарні права і свободи людини, де правопорядок зіштовхується зі свавіллям посадових осіб, корупцією, неконтрольованим рівнем злочинності та іншою юридичною деліктністю.

Усі ці позиції узагальнюються в понятті законності – соціального режиму, що характеризується суворим дотриманням суб'єктами права законів і заснованих на них інших нормативних актів. Правова культура суспільства передбачає високий рівень законності в державі, ефективні юрисдикційні механізми, які спроможні захищати громадян від неправомірних дій, примушувати порушників до виконання своїх обов'язків.

Правова культура особистості – це знання, розуміння та свідоме виконання вимог права в життєдіяльності людини. Особистість є носієм цінностей правової культури суспільства.

Правова культура особистості, як і правова культура суспільства, – явище внутрішньо складне. Воно характеризується декількома показниками, кожний з яких є цілком самостійною якістю.

Індивідуальна правова культура передбачає передусім правову освіченість людини, знання нею чинного законодавства. Придбання правових знань здійснюється через систему як загального, так і спеціальної середньої і вищої освіти: шкільні дисципліни «Основи правознавства», «Суспільствознавство», курс ВНЗ «Основи теорії держави і права», який залежно від профілю навчального закладу може диференціюватися за конкретними галузями. Існують й інші канали юридичної освіти населення [7, с. 311–325].

Знання права – розуміння його вимог, заборон, дозволів – набуває життєво важливого значення в правовому суспільстві. У сучасному світі, коли значно розширились можливості людей за автономною, самостійною участю в

громадянському обігу, конституційних і адміністративних правовідносинах, роль юридичної грамотності безмірно зростає.

Громадяни наділені широкими правами при судовому оскарженні незаконних і необґрунтованих рішень і дій державних та громадських органів і організацій, їх посадових осіб. Для того аби реалізовувати суб'єктивні права, необхідно мати хоча б елементарну обізнаність у галузі конституційного, громадянського і кримінального, матеріального і процесуального законодавства.

Незважаючи на те що зараз активно розвивається мережа професійних організацій, які юридично допомагають населенню – адвокатські контори, консультативні фірми тощо – все ж ці установи не зможуть замінити елементарні знання права самих громадян у всіх різноманітних відносинах в суспільстві: на роботі, в родині, в повсякденній побутовій діяльності тощо. Громадяни повинні самі знати свої права і обов'язки, орієнтуватися в юридичних явищах, знаходити законні, гуманні способи рішення життєвих колізій [8, с. 463–465].

Але далеко не будь-якого індивіда, котрий знає і розуміє правові настанови, можна вважати людиною правової культури, а тільки того, у якого знання законів доведено до рівня внутрішньої потреби суворо дотримуватися їх приписів, того, хто в своїй практичній діяльності в силу внутрішнього переконання. У цьому зв'язку діяльнісний, поведінковий аспект – другий важливий показник правової культури особистості. Без правової настанови на дотримання, виконання, використання юридичних правил будь-яке знання текстів, законів не може характеризувати правову культуру особистості з достатньою повнотою. На жаль, як доводить практика, здебільшого люди ознайомлені з юридичною відповідальністю, але не схиляються до дотримання їх у повсякденному житті.

Головне в поведінковому аспекті правової культури особистості – не знання права, яке людина «бере до відома», а вибір правової дії. Цей вибір людина робить часто не під впливом загрози покарання, обіцянки будь-якої винагороди, пільг, стимулів тощо, а завдяки своїй правовій установці, яка, як правило, більш «імперативна», чим той чи інший позитивний закон. Правова настанова – це особливий стан психологічного складу особистості, який настроє її до певної активності у правовій галузі, виходячи з особистого інтересу [8, с. 84]. Вона відображає схильність індивіду певним чином реагувати на різноманітні явища правової дійсності, а також її схильність і готовність до здійснення конкретних, юридично значимих дій.

Можна виділити конкретні елементи структури правової настанови особистості.

1. Когнітивний елемент (являє собою не просто певний рівень, суму знань і уявлень про правові явища, а певну ступінь *усвідомлення* отриманих знань, проходження їх через психіку людини, через її свідомість, в силу чого й буде

формуватися її життєва позиція, яка заснована на твердому переконанні в необхідності правового регулювання суспільних відносин, справедливості і доцільності правових вимог, що містяться в нормах права).

2. Оцінний елемент (що являє собою особливий механізм формування ціннісних орієнтацій людини, через що розвивається або запроваджується ступінь схвалення вимог, що містяться в нормах права, у відповідності з якими й буде формуватися поведінка людини).

3. Комунікативний елемент (що становить сукупність взаємозв'язків, що поєднують у собі такі системи взаємовідносин, як особистість – держава, особистість – соціальна спільнота, особистість – особистість тощо, і тут комунікативний елемент є зв'язуючим ланцюгом, в якому правова настанова визначає і направляє поведінку людини, співвідносячи її знов таки з вимогами правової норми).

4. Інтегративний елемент, який є за своєю сутністю головним у структурі правової настанови особистості (являє собою об'єднання в єдиний конгломерат як самої правової настанови, так і правової активності особистості, органічно пов'язуючи їх з правомірною поведінкою, тобто об'єднання всіх ланок одного ланцюга в межах поведінкового аспекту правової культури особистості) [9, с. 49].

Завдяки своїм структурним компонентам правова настанова визначає ставлення людини до права і є пов'язуючою ланкою між її правосвідомістю і соціально-правовою активністю.

Для вдосконалення правової культури особистості необхідно передусім, по-перше, всебічно підвищувати соціальне обґрунтування діючого законодавства. Тільки закон, який не вступає в протиріччя з домінуючими в даному суспільстві уявленнями про свободу, рівність, справедливість та інші соціальні цінності, спроможний знайти позитивне сприйняття в правосвідомості певних індивідів. По-друге, активізувати пізнання громадянами нормативно-правових актів, а також стимулювати підвищення загальної культури людей, їх освіченості, формувати у них спроможність орієнтуватися в соціально-правових ситуаціях, розвивати соціально-правову активність.

За ступенем пізнання правових явищ виділяють побутовий, професійний та теоретичний види правової культури. Ці види правової культури взаємопов'язані між собою, взаємопроникають один до одного, але, тим не менш, завжди залишаються різними за своїми змістовними і формальними характеристиками.

Побутова правова культура виявляється в повсякденному житті людей. Вона являє собою неглибоке, поверхове відображення правових явищ, таких, що не дозволяють правильно зрозуміти і оцінити всі боки правової практики.

Цей рівень правової культури обмежується здебільшого усвідомленням соціально-правової реальності, яка притаманна даному індивіду або групі

осіб. Він внутрішньо суперечливий, так як в ньому можуть переплутуватися передові, прогресивні погляди і настрої з застарілими, відсталими. Унаслідок цього в ньому треба розрізняти консервативні сторони (побутові погляди і настрої) і позитивні, творчі елементи.

Побутова правова культура не підіймається до рівня теоретичних узагальнень. Тим не менш вона використовується в повсякденному житті людей при реалізації права і тим самим вона сприяє ретельному дотриманню вимог правових норм, більш повному перетворенню їх у життя. [10, с. 14–16].

Професійну правову культуру мають ті особи, які безпосередньо займаються правовою діяльністю. Вони володіють глибоким знанням і розумінням права в конкретній галузі професійної діяльності. Висока правова культура юристів і посадових осіб є умовою забезпечення реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у суспільстві, гарантією дотримання законності і правопорядку.

Правова культура юристів має свої особливості і відрізняється від правової культури громадян і посадових осіб передусім за своїм змістом. Для неї характерні більш змістовні правові знання, вміння застосовувати їх на практиці, наявність конкретних форм вираження результатів правової діяльності.

Теоретична правова культура, яка є виразом більш високого рівня пізнання правових явищ, являє собою сукупність наукових знань про сутність, характер і взаємодію всіх правових явищ, всього правового механізму, а не якихось окремих його елементів. Вона є результатом наукових пошуків учених-юристів, колективного досвіду працівників правоохоронних органів. Теоретична правова культура виступає безпосереднім джерелом права. Вона відіграє важливу роль як у правотворчості, так і у правозастосуванні.

Висновки. Соціально-філософський аналіз правової культури дозволяє науково обґрунтувати різні теоретико-методологічні напрями розгляду типології даного соціального феномену. Це є важливим для забезпечення теоретичної основи з метою реалізації праксеологічного підходу в дослідженні правової культури, який спрямований на аналіз стану і перспектив удосконалення правової культури українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Величко А. М. Государственные идеалы России и Запада. Параллели правовых культур / А. М. Величко. – СПб. : Изд-во Юрид. ин-та, 1999. – 187 с.
2. Поляков А. В. Общая теория права: Феноменолого-коммуникативный подход / А. В. Поляков. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та. – 2003. – 490 с.
3. Калиновський Ю. Ю. Типології правосвідомості та правової культури: сутнісний і компаративний аналіз / Ю. Ю. Калиновський // Правосвідомість і правова куль-

- тура як базові чинники державотворення процесу в Україні / Л. Н. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. – Х. : Право, 2009. – 352 с.
4. Семитко А. П. Развитие правовой культуры как правовой прогресс : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / А. П. Семитко. – Екатеринбург, 1996. – 44 с.
 5. Невважай И. Д. Типы правовой культуры и формы правосознания / И. Д. Невважай // Правоведение. – 2000. – № 2. – С. 22–34.
 6. Лебедева Н. Н. Право. Личность. Интернет / Н. Н. Лебедева. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 215 с.
 7. Клімова Г. П. Основні шляхи формування правосвідомості і правової культури українських громадян в умовах розбудови правової держави / Г. П. Клімова // Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. – Х. : Право, 2009. – 352 с.
 8. Матузов Н. И. Актуальные проблемы теории права / Н. И. Матузов. – Саратов : Изд-во СГУ, 2003. – 525 с.
 9. Бабаев В. К. Общая теория права: Краткая энциклопедия / В. К. Бабаев, В. М. Баранов. – Н. Новгород, 1998. – 175 с.
 10. Крыгина И. А. Правовая культура, правовое воспитание и управление правосознательным процессом в современном российском обществе / И. А. Крыгина. – Ростов н/Д. : Юрист, 1999. – 186 с.

О ТИПОЛОГИИ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ

Климова Г. П.

Рассмотрены различные подходы к типологии правовой культуры. Особое внимание уделено анализу таких типов правовой культуры, как гражданская, подданническая и переходная. Раскрыты характерные черты правовой культуры общества и правовой культуры личности. Исследовано взаимодействие таких видов правовой культуры как обыденная, профессиональная и теоретическая.

Ключевые слова: *правовая культура, типология правовой культуры, правовая культура общества, правовая культура личности, профессиональная правовая культура, теоретическая правовая культура.*

ABOUT TYPOLOGY OF LEGAL CULTURE

Klimova G. P.

The different approaches to the typology of legal culture. Particular attention is paid to analysis of these types of legal culture, as a civilian, and poddannicheskikh transition. Revealed the characteristic features of the legal culture of society and legal culture of the individual. The interaction of these types of legal culture as everyday, professional and theoretical.

Keywords: *legal culture, types of legal culture, legal culture of society, the legal culture of the individual, professional legal culture, the theoretical legal culture.*

